

Jiří Šubrt, Jiří Vinopal a kol.: *Historické vědomí obyvatel České republiky perspektivou sociologického výzkumu*
Praha, Karolinum 2013, 258 s.

Problematika komemorace je v historiografii i v dalších sociálních vědách stále oblíbenějším tématem. Zároveň se zdá, že v české empirické sociologii se tato problematika dosud netěšila příliš systematickému zájmu, ačkoli se otázky názoru na českou národní minulost objevovaly v sociologických výzkumech po roce 1945, za pražského jara i periodicky po sametové revoluci. Sociologický kvantitativní výzkum zaměřený výlučně na problematiku historického vědomí zde ovšem v posledních dvaceti letech chyběl a je potřeba přivítat, že se kolektiv autorů vedený Jiřím Šubrtem a Jiřím Vinopalem rozhodl tento nedostatek napravit.

Práce je členěna do čtyř velkých kapitol. První část z pera Jiřího Šubrta představuje pokus o teoretický rámec daného výzkumu. Autor v ní čtenáře seznamuje se základními pojmy a přístupy k problematice zkoumání minulosti v pracích významných západních sociologů a dospívá k přesvědčení, že historické vědomí ovlivňují čtyři základní komponenty: prožitá historická zkušenost, ideologie, resp. ideologický výklad historie, dějepisectví spolu s historickou vědou a kolektivní kulturně historická paměť. Je samozřejmě otázkou, k níž se Šubrt vyslovuje, zda bylo rozumné rozhodnutí autorů nazvat předmět svého zkoumání „historickým vědomím“ a nikoli dnešními západními sociálními vědami častěji používanějším pojmem „kolektivní paměť“, případně „kulturní paměť“. Pokud se podíváme na vývoj pojmu „historické vědomí“, jak Šubrt uvádí, má své kořeny v marxistické tradici a zvláště populární byl v sovětských společenských vědách v 70. a 80. letech, kde se hovořilo o „společenském vědomí“, „historickém vědomí“ nebo „třídním vědomí“ (zde by mělo smysl představit i pojetí Gyorgy Lukáse „Geschichte und

Klassenbewußtsein“). Pojem nicméně nacházíme i u nemarxistických autorů např. Hanse-Georga Gdamera a poblíž je mu i pojem „věděni“ v sociologické tradici Alfreda Schütze.

Jiří Šubrt se pokouší vedle sebe používat oba dva pojmy: historické vědomí a kolektivní paměť, přičemž používá analogii s počítačovými programy a počítačovou pamětí (str. 20); historické vědomí je v této perspektivě obsahem kolektivní paměti. Na následující stránce se Šubrt snaží tyto pojmy používat v rámci parsonsovského schématu AGIL. Kolektivní paměť je v této perspektivě jen částí historického vědomí sloužící k udržování latentních vzorců existence společnosti. Zde si kladu otázku, jestli se přeci jenom nejedná o hru se slovy. Např. je možné se tázat: Je prožitá historická zkušenost oddělitelná od kolektivní paměti? Neutváří naše existující kolektivní paměť naši prožitou historickou zkušenost? Nebo proč oddělovat dějepisectví a ideologický výklad historie? Existují přeci názory, že i liberální dějepisectví v sobě obsahuje nezamýšlené ideologické přístupy. Konečně, není dějepisectví součástí kulturní paměti? Je přínosné používat Parsonsovův koncept AGIL tyto kategorie oddělující, ačkoli v soudobé západní literatuře se jako interpretační schéma společenských procesů vyskytuje spíše výjimečně? Nabízí se konečně otázka: Nevadilo by přesto nakonec, pokud by autoři používali dnes běžnější pojem „kolektivní paměť“ anebo jednoduše „názory veřejnosti na historii“?

Publikace výsledků vlastního výzkumu začíná druhou kapitolou, která se zabývá vztahem Čechů k historii a sleduje jejich zájem o minulost v rovině obecné, stejně jako o jednotlivé oblasti minulosti. Dále je zde zkoumána přitažlivost jednotlivých historických období a čtenáři jsou seznámeni s krátkým testem, který ověřoval, jaké znalosti o národní historii Češi, resp. respondenti výzkumu mají. Zvláštní podkapitola se zabývá výukou dějepisu. Poněkud nadbytečná mi přišla kapitola sledující

zájem o evropské památky (mimochodem proč jen evropské?). Tato podkapitola nám sděluje, že se většina lidí o památky zajímá a zejména ti, co znají dobře historii, což pochopitelně není vůbec překvapivé.

Třetí kapitola nám přináší výsledky šetření o vztahu lidí k dějinám. Autoři nabízejí typologii tří přístupů k historii, které nazývají pozitivní afirmací, noeticko-instrumentalistickým a nihilistickým přístupem (str. 73). První dva přístupy vyznávají nutnost studovat historii, v prvním případě jako kulturní dědictví, v případě druhém jako návod pro naše dnešní jednání, přístup třetí historii odmítá. První dva přístupy pak autoři dělí ještě na aktivní a pasivní variantu. Tato typologie se poněkud podobá klasické weberovské typologii rozlišování mezi hodnotově a účelově racionálním jednáním. Kapitola dále zkoumá, jak si lidé představují dějiny, zda se jedná o vzeštup, sestup, pohyb v kruhu, ve vlnách nebo ve spirále, jaké faktory dějiny ovlivňují, jestli je v nich vůbec možné objektivní poznání apod. Zajímavé jsou také výsledky výzkumu *Historická paměť v zemích Vise-grádu* zprostředkované zde čtenářům (výzkum nebyl dosud jinde publikován). Za asi nejzajímavější informaci obsaženou v této kapitole pokládám tímto výzkumem zjištěný hluboký pesimismus maďarské společnosti (str. 81). Tento pesimismus je pochopitelný v zemi, která ztratila před necelými sto lety dvě třetiny svého historického území. Jak by asi vypadalo „historické vědomí“ Čechů při podobné územní ztrátě a kdyby se museli naučit žít s vědomím, že je nezískají zpět?

Čtvrtá, podle mého soudu nejlepší kapitola zkoumá vztah Čechů k jednotlivým obdobím národní historie, místům paměti a významným historickým osobnostem. Za nejzajímavější zde pokládám změny v oblibě určitých historických období v době po roce 1945, 1968 a po roce 1989, které dokládají ústup protestantsko-levicové historické tradice ve prospěch tradice katolicko-pravicové s první republikou patrně ně-

kde uprostřed. Možná že se měli autoři pokusit zjišťovat i vztah ke konkrétním historickým událostem. Např. zda bylo dobré rozbít Rakousko, nebránit se po Mnichovu, odsunout Němce, vystupovat proti komunistickému režimu se zbraní v ruce apod.

Autoři také v této kapitole postřehli souvislost mezi historickým vědomím a prostorovou identitou a ukazují, že názor na novodobou historii do značné míry koreluje s názorem na zahraniční směřování země. Z výsledků je zřejmé, že pro Čechy zůstává stále zásadní jejich umístění ve střední Evropě, zatímco s Evropou západní, středovýchodní, nebo dokonce východní se identifikuje jen menšina z nich (str. 187). V práci je také zachycena současná krize legitimacy EU a pokles míry identifikace občanů ČR s touto organizací. Za velmi vhodné pokládám, že autoři zařadili do výzkumu poněkud netradičně i kategorii slovanství, které není podle jejich šetření zdaleka tak odbytou veličinou, jak by se někdy mohlo zdát. Autoři také zjišťují, že prozápadní a provýchodní či proněmecké a proruské sympatie vedou napříč českou společností a oddělují především starší a mladší populaci, ale též občany pravice a levice smýšlející a další cleavages. Ta část Čechů, která deklaruje blízkost k ostatním slovanským národům v kultuře, většinou vyjadřuje odstup v oblasti politiky, ve které se stále identifikuje s projektem Západu. Naopak Češi identifikující se se Západem mají sympatie jak pro jeho kulturu, tak pro politiku. Identifikace se Západem a Východem také úzce souvisí s identifikací s minulým nebo současným režimem.

K této kapitole bych měl několik drobných výtek: Na str. 126 se autoři ptali občanů na nejdůležitější místa paměti, což je jistě správné, neboť výzkum této problematiky je dnes velmi populární a prostorové ukotvení dějin bylo až dosud většinou historiky ignorováno. Překvapilo mě ale, že mezi danými možnostmi chybělo Staro-

městské náměstí, kterým kráčely dějiny ve stejné míře jako po náměstí Václavském: např. poprava 27 českých pánů roku 1621, zničení Staroměstské radnice, vystoupení Gottwalda v únoru 1948. Na str. 109 může působit konfuzně, že mezi hodnocenými obdobími se vyskytují „pobělohorské období“ a „období baroka“. Nabízí se otázka, kdy skončilo první a začalo druhé? Spíše je to tak, že se obě tato období kryjí. Zatímco dobu baroka oceňuje 35 % respondentů, pobělohorské období jen 10 % respondentů. Nejedná se zde o návodnou otázku? Baroko se líbí každému, zatímco Bílá hora v sobě nese negativní konotace. Určitě bychom získali i rozdílné výsledky, pokud bychom se ptali na názor na „léta stalinského teroru“ a na „padesátá léta“. K této kapitole a vlastně i ke kapitole druhé a třetí snad ještě jednu poznámku: Autoři snad nemuseli uvádět tolik koláčových grafů. Informace v nich sdělené nejsou natolik složité, aby nešly popsat jednou větou v textu.

Mou další připomínkou k této kapitole je, že v některých pasážích možná rychle zastarala. Hlavní výzkum, na kterém je práce založena, se konal v roce 2009 a podle jeho výsledků až do této doby pomalu rostla legitimita soudobého uspořádání (např. podle grafu na str. 150 nebo 145). Bohužel pro autory se právě od tohoto roku začala v ČR projevovat hospodářská krize a došlo k propadu legitimacy politické moci a evropského projektu. Tento propad je podle dostupných výsledků v roce 2013 větší než v době první krize legitimacy polistopadového režimu v letech 1998–2000. Např. podle zprávy STEM si v lednu 2013 rekordně malý počet lidí myslí, že současný režim je lepší než minulý: V roce 1992 si 69 % obyvatel myslelo, že tento režim je mnohem či trochu lepší než minulý, v roce 1997 to bylo 48 %, v roce 2009 58 %, ale v roce 2013 už jen 46 %! Tato nejnovější data snad mohli autoři dát alespoň do poznámky pod čarou, ale nejlepší by bylo, kdyby graf na str. 145 jednoduše prodloužili. Pro analýzu veřejného mínění v roce 2011 autoři

využili jen vlastní výzkum Aktér 2011, ačkoli firma STEM pravidelně zkoumá otázky, kterými se zabývali, a nabízela se možnost její výsledky alespoň stručně zmínit. Výzkum autorů z roku 2011 už nicméně v náznacích ukazuje nastupující hlubokou míru deziluze české společnosti: V ekonomické oblasti očekává 72 % respondentů v následujících deseti letech výrazné či určité zhoršení. Podobně pesimistická je veřejnost i v ostatních oblastech s výjimkou kultury (str. 156).

Závěrem bych chtěl zdůraznit, že za přínos výzkumu považuji, že se autorům podařilo zachytit to, co bychom mohli nazvat „postmoderní mentalitou“ ve vztahu k historii, případně co Frederic Jameson nazývá „úpadkem historicity“ u postmoderního člověka. Podle zjištěných údajů lidé ztrácejí zájem o dějiny, roste jejich zájem o romantické dějiny zachycované komerční filmovou produkcí, dějiny starých civilizací nebo středověku. Jako by se v tomto lidé vraceli přes školní dějepis do svého dětství, tentokrát ale k pohádkám pro dospělé, ve kterých na rozdíl od pohádek dětských chybí kouzla, ale je tu více sexu a násilí. Obzvláště zajímavé jsou údaje ze str. 76, podle kterých sice nepřekvapivě zájem o dějiny klesá s poklesem vzdělání, ale zároveň klesá i se snižujícím se věkem respondenta. Dějiny přestávají být pro postmoderního člověka něco, co ovlivňuje jeho každodenní život a co je výsostně politické, a stávají se jakousi pohádkou určenou pro pobavení.

Z výše uvedeného je zřejmé, že předkládaná práce je především diskusním příspěvkem, a nikoli definitivním slovem. Jakým způsobem by se podle mého soudu mohlo bádání autorského kolektivu dále vyvíjet? Především by bylo zajímavé pokusit se o více komparativní přístup, který naznačil výzkum historické paměti v zemích Visegrádu. Za druhé by bylo možné rozšířit analyzovaný materiál a konfrontovat vnímání dějin veřejným míněním s vnímáním dějin v médiích, v beletrii, v učebni-

cích, v projevech politiků nebo ve filmu. Nebo by se autoři mohli zaměřit na detailnější kvalitativní i kvantitativní výzkum názorů obyvatel o našich místech paměti. V těchto oblastech už byly publikovány významné příspěvky a dialog empirických sociologů s historiky v oblasti memory studies by mohl být zajímavý.

Stanislav Holubec

Markéta Braun Kohlová: *Cesty městem*

Praha, Sociologické nakladatelství (SLON) 2012, 283 s.

Banální téma – takto v úvodu své publikace autorka označuje problematiku každodenního cestování obyvatel měst a městských aglomerací za prací, za nákupy, za kulturou a dalšími cíli či potřebami. Že se však jedná o všechno jiné, jen ne téma banální, poté prokazuje na každé stránce své knihy.

Vědecká studie *Cesty městem* představuje průřezovou výzkumnou práci, syntézu přístupů sociologicko-psychologického a technicko-ekonomického, zaměřenou na odhalení příčin a způsobů každodenního cestování obyvatel měst a příměstských zón.

Aplikovaný interdisciplinární přístup je dobře patrný již v první kapitole, zaměřené na rozhodování o použitém dopravním prostředku. Za základní činitel při uvedeném rozhodování považuje autorka racionalitu, kde obsah pojmu „racionalita“ charakterizuje následujícími významy: uváženost, plánovanost, volba mezi různými alternativami, rozumnost, logičnost a předpověditelnost.

Pro výběr druhu dopravy je přitom klíčová volba mezi alternativami, jelikož z místa A do místa B se v daném okamžiku můžeme dopravovat vždy jen jedním prostředkem (nelze sedět současně v osobním automobilu a metru, v příměstském vlaku a autobusu apod.), a naše rozhodování je

tedy v té souvislosti vždy volbou mezi alternativními náklady (peníze, čas, osobní pohodlí atd.) jednotlivých druhů dopravy.

V kapitole II autorka v jakémsi historickém ohlédnutí ukazuje na příkladu Prahy, jak se vyvíjela struktura hlavního města v posledním půlstoletí se zvláštním zřetelům na období po roce 1989. Klade si otázku po vzájemné příčinné provázanosti proměn městského prostoru a forem dopravní obslužnosti a dochází k závěru, že vývoj městské struktury je zpětnovazebně ovlivňován dostupnou dopravní obslužností jednotlivých míst. Zajímavou skutečností, doloženou výzkumy realizovanými na západ od našich hranic, přitom je, že průměrná denní doba cestování zůstává dlouhodobě (již po mnoho desetiletí) víceméně konstantní, avšak v závislosti na zdokonalujících se dopravních systémech (dálnice, mimoúrovňová křížení komunikací ve městech, podzemní doprava apod.) se neustále prodlužují dojezdové vzdálenosti, a to jak do zaměstnání, tak za nákupy a zábavou. Zkvalitňování dopravní sítě a vývoj dopravních prostředků umožnil mj. rozvoj fenoménu tzv. suburbanizace, která se v posledních dvaceti letech významnou měrou projevuje i v okolí českých měst.

Rozvoji suburbanizace, a to jak suburbanizace rezidenční (bydlení), tak suburbanizace komerční a technologické (obchodní a logistická centra, případně průmyslové zóny), věnuje autorka značnou pozornost, poněvadž tento fenomén je těsně spjat s dalším významným jevem současné doby, kterým je masivní nárůst individuální automobilové dopravy.

V kapitole III je prezentován model jednání založený na tzv. náhodném užítku. Právě zde je nejvíce patrný výše zmíněný interdisciplinární přístup, protože ačkoliv autorka svou studii pojímá primárně sociologicky, nemůže v ní abstrahovat od ekonomických kategorií, představujících základní pilíř výkladu chování člověka jako spotřebitele. V daném případě se jedná o ekonomické pojmy „potřeba“ a „užitek“, což